

INSTITUCIJA ŠEJHU-L-ISLAMA

Kemal BAŠIĆ

UVOD

U našoj literaturi se gotovo bez ikakvog zadržavanja prelazi preko pitanja vjerske organizacije u Osmanskoj imperiji. Isti slučaj je i sa najvišom instancom u toj vjerskoj organizaciji – institucijom šejhu-l-islama. Ona je nama zanimljiva zato što je Bosna i Hercegovina dugo bila u sastavu Osmanske imperije (1463.-1878.) i zato što je pitanje vjerske organizacije kod nas bilo direktno povezano sa institucijom šejhu-l-islama.

Osmanska imperija je bila islamska država i na tim principima je bila zasnovana i njena vjerska organizacija. Šejhu-l-islam je u ime sultana obavljao vjerske poslove vezane za islam. Pošto je Bosna i Hercegovina bila administrativna jedinica u osmanskoj imperiji, u njoj nije bilo šejhu-l-islama, ali su poslove u ime ove institucije na našem području obavljale dekretirane muftije, šerijatske sudije, muderrisi (profesori) i imami. Time je šejhu-l-islam imao uticaja na vjerski život i rad u Bosni i Hercegovini.

Jedan od razloga za bavljenje ovom institucijom je i taj što je jedan od ljudi iz naših krajeva obavljao ovu visoku dužnost.

PORIJEKLO I ZNAČAJ KOVANICE ŠEJHU-L-ISLAM

Šejhu-l-islam je arapska riječ, ustvari kovanica dviju riječi: *šejh* i *islam*, u genitivnoj vezi. Jezički znači: *starješina*, *učitelj islama*, *islamske nauke*. U prvo vrijeme se ovaj izraz počeo upotrebljavati za istaknute učenjake u četvrtom

stoljeću po Hidžri (X stoljeće poslije Isaa, a.s.). Osim ovog, pojavljuju se i nazivi: *imadu-l-islam* (stup islam), *šemsu-l-islam* (sunce islama), *zejnu-l-islam* (ukras islama), *fahru-l-islam* (ponos islama) itd. Zna se da je velikom islamskom autoritetu Ebu Hamidu el-Gazaliju dat naziv *hudždžetu-l-islam* (autoritet islama). Međutim, ti nazivi su bili samo počasni i nisu imali nikakav službeni karakter. Tek je u Osmanskoj imperiji ovaj naziv dobio značenje najviše titule u poznavanju islamskih nauka.

Ne zna se pouzdano kad je s tim značenjem prvi put upotrijebljena ova sintagma u Osmanskoj imperiji. U kanunima sultana Mehmeda II Fatiha (1451.-1481.), uz ovaj izraz se ravnopravno upotrebljava i termin *muftija* i označava istu osobu koja vodi glavnu riječ među ulemom. Pored ovih naziva, u ovoj kanunima se upotrebljava i sintagma *serdar-i-ulema*.

Ulogu muftije i kadije u vrijeme Osmana Gazije (1299.-1324.) imao je šejh Edebali. Šejh Edebali je bio punac Osmana Gazije. Nakon početnog obrazovanja u svojoj domovini, šejh Edebali je otišao u Damask, gdje je od tamošnjih istaknutih naučnika slušao predavanja iz tefsira (komentar Kur'ana), hadisa (Poslanikova tradicija) i fikha (islamsko pravo). Nakon povratka u domovinu, nastanio se u selu It Burnu, u blizini Eskišehira. Osman Gazi je s njim ponekad vodio razgovore. Kasnije se nastanio u Biledžiku. Prema predaji, umro je 1325. godine. Prema jednim, mezar mu se nalazi u Biledžiku, a prema drugima između Biledžika i Soguta.

Nakon smrti šejha Edebalija, glavne vjerske poslove je vodio Dursun Fakih, koji je, kao i Edebali, bio jedan od poznatih učenjaka iz vremena Osmana Gazije. Bio je prvi hatib i kadija u osmanskoj državi. Bio je prvi muftija koji je čitao bajramsku hutbu u Eskišehiru. Nakon njih su bili i poznati alimi Davud Kajseri i Tadžedin, Aladin Esved, koji su predavali u prvoj medresi u osmanskoj državi koju je u Izniku osnovao Orhan Gazi.

Vremenom se javlja potreba da se vojsci prilikom vojnih pohoda objašnjavaju vjerska pitanja. Tako dolazi do pojave kadiaskera. Prvi kadiasker je bio Kara Halil Džandarli. Kasnije se titula kadiaskera dijeli na kadiaskera Rumelije (evropski dio Osmanske imperije) i kadiaskera Anadolije (azijski dio Osmanske imperije).

Prvi put se u Osmanskoj imperiji u vrijeme sultana Murata II (1420.-1451.) počinje upotrebljavati sintagma šejhu-l-islam.

Prvi zvanični šejhu-l-islam u Osmanskoj imperiji bio je Mehmed Šemsettin Fenari. Živio je i slavu stekao u vrijeme sultana Bajazida Yildirima (1389.-1402.), Čelebi-Mehmeda (1413.-1420.) i Murata II (1420.-1451.). Šejhu-l-islam je postao u vrijeme sultana Murata II. Bavio se naukom. Njegova djela su *Fususul-bedayi fi usuli-š-šerai* i *Aynelayan fi tefsiri fatihatu-l-Kur'an*. Zbog toga što je o njemu pisano čitavo stoljeće nakon njega, stvarni biografski podaci su ispreplitan legendama. Rođen je 1350. godine (751. po H.), u selu Fenar, u oblasti Maverunnahr. Čak se sa sigurnošću ne zna ni godina njegove smrti, ali je uzeto da je to 1431. Prema tome, bio je šejhu-l-islam sedam godina.

Sa osvajanjem Istanbula 1453. godine, u vrijeme sultana Mehmeda II Fatih, spajaju se izrazi šejhu-l-islam i muftiju-l-enam.

NEKI OD NAJZNAČAJNIJIH ŠEJHU-L-ISLAMA

Nakon Fenarija, na položaj šejhu-l-islama je došlo nekoliko veoma značajnih osoba koje su ostavile veoma veliki trag u osmanskoj historiji. Tu, prije svega, mislimo na Šemsettina Ahmeda, mnogo poznatijeg kao Ibn Kemal. Rođen je 1468. godine (873. po H.). Prema jednim, rođen je u Edirnama, a po drugima u Tokatu. Šejhu-l-islam je postao 1525. godine (932.), na-

kon smrti Zenbili Ali Džemali-efendije. Umro je u petak, 16. aprila 1534. godine (2. ševval 940. po Hidžri). Veoma je poznat po svom historijskom djelu *Tevarih i Ali Osman (Historija dinastije Osmanlija)*. Tu su i njegov *Divan, Fetva mecmuasi (Zbirka pravnih rješenja)* itd.

Zenbili Ali Džemali-efendija je bio šejhu-l-islam u vrijeme trojice sultana, ukupno 23 godine. Bio je šejhu-l-islam i u vrijeme moćnog i strogog sultana Selima I (1512.-1520.) i imao hrabrosti da mu se često suprotstavi svojim pravnim rješenjima. Za njega kažu da je spriječio sultana Selima I da nasilno islamizira kršćane u evropskom dijelu Osmanskog carstva, kad je sultan bio naumio da to učini kao protumjeru za nasilno pokrštavanje muslimana u Španiji. Umro je 1526. (932.) godine.

Institucija šejhu-l-islama je dostigla svoj vrhunac u vrijeme svoga najpoznatijeg predstavnika Ahmeda bin Muahammeda el-Imadija, poznatijeg kao Ebu Suud-efendija. Na tom položaju je ostao najduže, i to 28 godina i 11 mjeseci (od toga, 22 godine u vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520.-1566.) i šest godina u vrijeme njegovog sina i nasljednika sultana Selima II (1566.-1574). Bio je poznat kao komentator Kur'ana i izvrstan pravnik i muftija. Sve zakone koje je izdao sultan Sulejman Veličanstveni, redigirao je i sa šerijatom uskladio ovaj šejhu-l-islam. Jedan dio svoga glasovitog tefsira *Iršadu aklis-selim* je posvetio sultanu Sulejmanu Veličanstvenom i za to dobio nagradu, a slijedeće godine ga je završio i ponovo bio nagrađen za to.

Kao i razne druge institucije, i ova od kraja XVI stoljeća, a posebno od početka XVII stoljeća ide silaznom putanjom. Međutim, sve do kraja ove institucije je bilo izuzetno velikih šejhu-l-islama i naučnika koji su obavljali ovu dužnost. Tu su, na primjer, Mehmed Džemaludin efendija. Rođen je 1848. godine, a umro 1917. godine. Bio je šejhu-l-islam u vrijeme sultana Abdulhamida II (1876.-1909.) i Mehmeda Rešada V (1909.-1918.). Prvi put je postao šejhu-l-islam 1891. godine, nakon smjenjivanja Omera Lutfi-efendije. Umro je u Egiptu, u Remli, 1917. godine, u 72. godini života. Ukopan je u porodičnom mezarju u Istanbulu.

Čelebizade Husein-efendija iz Erzuruma

rođen je 1849. godine u Istanbulu. Bio je jedan od poznatih šejhu-l-islama u vrijeme sultana Mehmeda Rešada V (1909.-1918.). Šejhu-l-islam je postao 1910. godine, u kabinetu predsjednika vlade Hakki-paše. Umro je nakon nepune dvije godine. Prije toga je bio podnio ostavku na mjesto šejhu-l-islama. Njegova najpoznatija djela su: *El-ihsaf fi ahkaki el-evkaf*, komentar kanunama o posjedima, *Ahkami evkaf (Propisi u vezi s vakufima)*, komentari nekih dijelova Medželle itd.

Šejhu-l-islam Musa Kazim-efendija je bio jedan od najpoznatijih šejhu-l-islama svoga vremena. Rođen je u gradiću Tortum, u Erzurumskoj oblasti, 1858. godine (1275. po H.). Otac mu se zvao Ibrahim. Musa Kazim je bio šejhu-l-islam četiri puta. Prvi put je postao šejhu-l-islam nakon povlačenja sa tog mjesta šejhu-l-islama Čelebizadea Husein-efendije. Umro je 1919. godine u Edirnama. Njegova najpoznatija djela su: komentar Kur'ana *Safvetu-l-bejan fi tefsiri Kur'an* (izdan je samo jedan tom), *Sure-i Ihlas, Džihad, Sabrana djela šejhu-l-islama* (sakupljeni su njegovi različiti članci) itd.

Mustafa Hajri je jedan od najpoznatijih šejhu-l-islama iz vremena Mešrutijeta (ustavnosti). Rođen je 1867. godine u Urgupu. Otac mu se zvao Abdullah Avni. Šejhu-l-islam Mustafa Hajri je uradio mnogo na uređenju vakufa. Osnovao je Medresetu-l-vaizin (Škola za islamske predavače). Postavio je temelje za muzej vakufa. Mustafa Hajri je umro 1921. godine u Urgupu. Mezar mu je u dvorištu Velike džamije u Urgupu.

Osim Turaka Osmanlija, na ovaj položaj su dolazili i pripadnici drugih naroda iz sastava tadašnjeg Osmanskog carstva. Tako je šejhu-l-islam Hajdarzade Ibrahim-efendija bio Arap, Abdurahman Nesif-efendija Albanac. Među šejhu-l-islamima je bilo i Čerkeza. Bio je i jedan Bošnjak. Bio je to Mehmed Refik-efendija Hadžiabdić. Rođen je 1813. godine (1229. po H.) u Rogatici. Otac mu se zvao Ali-efendija, a djed hadži Abdullah-efendija. Počeo se školovati u Sarajevu pod nadzorom Mustafa-efendije Glode u Gazi Husrev-begovoj medresi. Godine 1832. se zaposlio u Sarajevskoj sudnici, a 1833. godine je otišao u Istanbul. Došao je do prilike da uči, što je iskoristio na najbolji mogući način.

Postao je šejhu-l-islam u četvrtak 27. rebiu-l-evvela 1283. po H. (1866. godine). Na funkciji šejhu-l-islama se nije dugo zadržao, svega jednu godinu, devet mjeseci i devet dana. Smijenjen je 7. muharrema 1285. (1868.) godine. Imao je dvije kćerke, koje su se udale za Rogatičane. Mehmed Refik je umro od tifusa 29. muharrema 1288. po H., odnosno 20. aprila 1871. godine, u 59. godini života. Od njegovih pisanih djela poznato je *Nukuku-l-fetava*. U Rogatici je, na ime vakufa, podigao džamiju i izgradio mekteb. Šejhu-l-islam Mehmed Refik je, po sultanovoj želji, ukopan u blizini turbeta sultana Mehmeda II Fatiha, što zasigurno, i pored smjenjivanja, pokazuje respekt koji su prema njemu imali.

NEKE POJEDINOSTI U VEZI SA OVOM INSTITUCIJOM

Od postavljenja prvog šejhu-l-islama Muhammeda Šemseddina Fenarija, koji je na ovu dužnost postavljen 1424./1425. godine, pa do posljednjeg postavljenja šejhu-l-islama, 1920. godine, ova institucija je trajala ukupno 496 godina. Za to vrijeme su vršena postavljenja šejhu-l-islama 185 puta. Neki od učenjaka su po nekoliko puta dolazili na ovu funkciju, tako da je bilo ukupno 129 šejhu-l-islama. Prvi šejhu-l-islam koji je po drugi put postavljen na ovu funkciju bio je Bostanzade Mehmed Nuri-efendija. Bilo je to 1000. godine po Hidžri (1591. godine po Isau, a.s.). Nakon njega su neki dolazili i po nekoliko puta. Po četiri puta šejhu-l-islami su bili:

1. Džaferzade hadži Mustafa-efendija Sunullah,
2. Jusufzade Džemaleddin-efendija,
3. Musa Kazim-efendija,
4. Hajdarizade Ibrahim-efendija,
5. Mustafa Sabri-efendija.

U posljednjem periodu osmanske imperije, promjene su bile češće, vjerovatno stoga što su šejhu-l-islami bili u funkciji ministara, pa su se mijenjali sa mijenjanjem vlade.

Najviše se na funkciji šejhu-l-islama zadržao spomenuti Ebu Suuda-efendiju, koji je to bio 28 godina i 11 mjeseci. Poslije njega, sa 24 godine, po dužini trajanja funkcije dolazi Mulla

Fahređdin Adđemi, koji je bio řejhu-l-islam u vrijeme sultana Murata II i Mehmeda II Fatiha. Na trećem mjestu po duđini ostanka na funkciji je poznati řejhu-l-islam Zenbili Ali Džemali-efendija. Bio je ukupno 23 godine řejhu-l-islam, i to u vrijeme sultana Bajazida II, sultana Selima I Javuzi i sultana Sulejmana Velićanstvenog.

Najkraće se na ovoj funkciji zadržao Memikzade Mustafa-efendija, koji je bio řejhu-l-islam samo 13 sati. Iza njega je po kratkoći svoga mandata Samanizade Omer Hulasi-efendija (umro 1812.), koji je bio řejhu-l-islam u vrijeme sultana Mustafe IV (1807.-1808.).

Prvi řejhu-l-islam koji je dao ostavku na ovu duđnost bio je Hamidizade Abdulkadir Čelebi-efendija. Prvi řejhu-l-islam koji je smijenjen sa ove duđnosti bio je Čivizade Muhjuddin Muhammed-efendi, koji je bio na ovoj funkciji u vrijeme vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca, 948. godine (1541./1542.). U to vrijeme je to bio veliki događaj i izazvao je veliku pozornost, jer se prekršilo pravilo o nesmjjenivanju onoga ko bi došao na ovu funkciju.

Nakon toga se dogodilo da je na ovo mjesto po drugi put postavljen řejhu-l-islam koji je bio smijenjen. To je bilo sa Bostanzadeom Mehmedom efendijom. Prvi put je řejhu-l-islam bio 997.-1000. (1589.-1592.), a drugi put 1001.-1006. (1593.-1598.).

Bilo je řejhu-l-islama koji su ubijeni. To su:

1. Ahizade Husein-efendija (1041.-1043./1632.-1634.),
2. Hodžazade Mesud-efendija 1066 / 1656.; bio je řejhu-l-islam četiri mjeseca i 12 dana,
3. Erzurumlu Sejid Fejzullah-efendija u vrijeme svoga drugog boravka na ovoj funkciji, 1088./1688. godine.

SLUĐBENICI INSTITUCIJE řEJHU-L-ISLAMA

1. Fetva-emin – povjerenik za fetve (pravna rješenja)

Ova osoba je nekad mijenjala řejhu-l-islama u vrijeme njegovog odsustva. Zna se da je prvi fetva-emin bio Balikesirli Mehmed Muhjuddin-efendija. Postavljen je na to mjesto zbog bolesti řejhu-l-islama Zenbilija Ali Džemali-efendije. Posljednji fetva-emin bio je Ali

Riza-efendi iz Mugle. Od prvog do posljednjeg fetva-emina, na ovoj funkciji se promijenilo ukupno 69 fetva-emina.

U posljednje vrijeme je ova funkcija bila podijeljena u tri dijela:

- a. Fetva-ekaneti,
- b. Pusula-odasi, fetva-odasi,
- c. İlamat-odasi.

2. Kethuda (Ćehaja)

Osoba koja je u ime řejhu-l-islama rješavala poslove političke ili ekonomske prirode ili poslove po pitanjima vakufa.

3. Telhisći

Telhis znaći *rezimiranje, rezime, sumiranje*. Telhisći je bila osoba koja je u ime řejhu-l-islama bila zaduđena za pravna pitanja, za vjerske poslove i zakonske odredbe.

4. Mektupću – rukovodilac kancelarije

Ta je osoba bila řejhu-l-islamov pećatar, pisar.

Godine 1334./ 1916., u vrijeme řejhu-l-islama Mustafe Hajri-efendije, službenike vezane za instituciju řejhu-l-islama možemo poredati ovako:

Visoki odjel za fetve:

1. Fetva-emin,
2. Pomoćnici za fetve (dvije osobe).

Soba za fetve:

1. Zapovjednik onih koji prave koncepte fetvi,
2. Raznosać pisama,
3. Osoba odgovorna za usmene odgovore,
4. Oni koji prave koncepte (28 osoba).

Soba za rješenje suda i saopćenja:

1. Direktor ovog odjela,
2. Kancelarijski službenik koji sređuje akte (osam osoba),
3. Sluđbenik koji trađi odgovore,
4. Pomoćnici kancelarijskih službenika koji sređuju akte (devet osoba),
5. Osobe koje prave koncepte prvog razreda (ćetiri osobe),

6. Osobe koje prave koncepte drugog razreda (pet osoba),

7. Osobe koje prave koncepte trećeg razreda (četiri osobe).

Odjel za proučavanje islamskog zakona:

1. Direktor
2. Članovi (sedam osoba).

Pisarnica odjela za proučavanje islamskog zakona:

1. Kancelarijski službenik koji sređuje akte (dvije osobe),
2. Kancelarijski službenik koji sređuje akte prvog razreda (četiri osobe),
3. Kancelarijski službenik koji sređuje akte drugog razreda (pet osoba),
4. Kancelarijski službenik koji sređuje akte trećeg razreda (šest osoba).

Pitanje obrazovanja i pitanje učenika:

1. Direktor ministarstva za pitanja obrazovanja,
2. Članovi, pomoćnici direktora ministarstva za pitanja obrazovanja (četiri osobe),
3. Pisari.

Pisarnica za pitanja obrazovanja:

1. Kancelarijski službenik koji sređuje akte,
2. Pisari prvog razreda (dvije osobe),
3. Pisari trećeg razreda,
4. Pisari četvrtog razreda.

Odjel za ispitivanje napisanih djela:

1. Direktor,
2. Članovi (šest osoba),
3. Pisari (dvije osobe).

Kancelarija naučnika:

1. Direktor,
2. Članovi (dvije osobe),
3. Pisar.

Kancelarija za pisma

1. Rukovodilac kancelarije za pisma,
2. Pomoćnik rukovodioca kancelarije za pisma,

Kancelarija za pisanje pisama:

1. Kancelarijski službenik koji sređuje pisma,
2. Kancelarijski službenik za molbe i predstavljanje,
3. Službenik zadužen za korespondenciju,
4. Službenik odgovoran za pisma hitne prirode,
5. Službenik odgovoran za pisma od velike važnosti,
6. Službenik za šifru,
7. Službenici drugog razreda (tri osobe),
8. Službenici trećeg razreda (četiri osobe).

Kancelarija za računovodstvo staleža vjerskih službenika:

1. Direktor,
2. Pomoćnik direktora,
3. Kancelarijski službenik koji sređuje akte,
4. Pisari prvog razreda (dvije osobe),
5. Pisari drugog razreda (šest osoba),
6. Pisari trećeg razreda,
7. Pisari četvrtog razreda,
8. Opunomoćeni staleški službenik.

Uprava za financije siročadi i državne financije:

1. Direktor uprave za finansije siročadi i državne finansije,
2. Pomoćnik direktora uprave za finansije.

a. Sekreterijat:

1. Službenik nadležan za poslove Sekreterijata,
2. Pisari prvog razreda,
3. Pisari trećeg razreda (četiri osobe),

b. računovodstvo:

1. Službenik koji vodi računovodstvo za siročad,
2. Pisar prvog razreda (dvije osobe),
3. Drugorazredni pisar (dvije osobe),
4. Trećerazredni pisar (dvije osobe),
5. Četverorazredni pisar,

c. dugovanja:

1. Službenik za dugovanja (dvije osobe),
2. Prvorazredni pisar,

3. Drugorazredni pisar,
- d. blagajna:
  1. Blagajnik,
  2. Pomoćnik blagajnika,
  3. Drugorazredni pisar,
  4. Trećerazredni pisar,
- e. državne financije:
  1. Različiti službenici,
  2. Računovodstveni službenici,
  3. Pisar računovodstva,
  4. Različiti pisari,
  5. Trećerazredni pisari (tri osobe),
  6. Četverorazredni pisar,
  7. Stažisti – pripravnici (dvije osobe),
- f. naplata:
  1. Glavni naplatnik,
  2. Naplatnici (pet osoba),
  3. Ekspert.

Uprava službenika:

1. Direktor,
2. Službenik zadužen za administraciju,
3. Prvorazredni zamjenik,
4. Drugorazredni zamjenici (dvije osobe),
5. Trećerazredni zamjenici (tri osobe).

Intendantska uprava i odsjek za plaće:

1. Službenik potreban za to,
2. Prvorazredni zamjenici (tri osobe),
3. Drugorazredni zamjenici (tri osobe),
4. Trećerazredni zamjenici (tri osobe),
5. Četverorazredni zamjenici, (dvije osobe).

Registarska uprava:

1. Direktor,
2. Službenik koji sređuje akte,
3. Prvorazredni (dvije osobe),
4. Drugorazredni,
5. Trećerazredni (šest osoba),
6. Četverorazredni.

Uprava arhiva:

1. Direktor,
2. Pomoćnik,
3. Službenik koji sređuje akte,

4. Prvorazredni zamjenik,
5. Drugorazredni zamjenik (tri osobe),
6. Trećerazredni zamjenik (tri osobe),
7. Četverorazredni zamjenik (tri osobe).

Odsjek za statistiku i dosjee:

1. Službenik koji sređuje akte,
2. Trećerazredni zamjenici (tri osobe).

Odsjek za zdravstvo:

1. Ljekar,
2. Pisar.

Kao što vidimo, ova institucija je doživjela velike izmjene od vremena Zenbili Džemali-efendije do 1916. godine. Spominjemo Zenbili Džemali-efendiju zato što je on običavao da, ako bi neko od njega tražio fetvu (pravno rješenje), ovaj šejhu-l-islam bi odgovor spuštao sa prozora svoje odaje pomoću konopca u zemбилu, tj. torbi s dvjema ručkama koja je obično bila pravljena od kože ili trske; zato je i dobio nadimak Zenbili.

Ova ustanova je smještena u nekadašnje sjedište janjičarskog age nakon ukidanja janjičarskog reda. Ta je rezidencija dobila naziv *Šejhu-l-islam kapisi/Babi fetve* i u njoj su bile smještene sve njezine službe.

POLJE DJELOVANJA ŠEJHU-L-ISLAMA

Jedno od najvažnijih djelovanja šejhu-l-islama bilo je izdavanje fetvi – pravnih rješenja. Fetve su davane u dvije forme :

1. Hukuki umumijje (općenite fetve),
2. Hukuki hulusije (pojedinačne fetve).

Prve su bile širega državnog interesa, a takve su: objava rata, mirovni ugovor, pobune nemuslimanskih podanika, reforme i sl. Zanimljive su fetve, na primjer, ona Ebu Suuda-efendije o odobrenju pijenja kahve, Abdullah-efendije – o postavljenju štamparskog stroja (1727.), Esad-efendije – o ozakonjenju *Nizam-i cedula* sultana Selima III. Fetve od državnog interesa koje se tiču rata su ona Ali Džemali-efendije o ratu protiv Egipta (1516.), Ebu Suuda-efendije – o ratu protiv Venecije (1570.).

Pojedinačne fetve su pisane sitnim rukopisom, dužine devet i širine četiri prsta.

Vremenom su objavljene sakupljane fetve, tako da se pojavilo nekoliko zbirki:

1. *Mecmuayi cedide* (Nova zbirka),
2. Fetve Ali-efendije,
3. Sudske fetve,
4. Radosne fetve,
5. Rezultatske fetve,
6. Fetve iz islamskih novina.

Šejhu-l-islam je u zvanju i činu bio izjednačen sa sadri-azamom (prvim ministrom –predsjednikom Vlade). Teoretski, on je imao ingerencije da smijeni i samog sultana. Naravno, u praksi je bilo drukčije. Na to mjesto ga je postavljao sam sultan i on se računao kao službenik njegovog dvora. Osim svoje velike uloge kao najvišeg ne samo autoriteta u teoriji nego i u praksi, šejhu-l-islam je jedno vrijeme imao značajnu ulogu i u poslovima najvišeg državnog značaja. To se naročito ogleda u vremenu nakon velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, kad počinje slabiti uticaj velikog vezira. Tako je, na primjer, presudnu ulogu odigrao savjet šejhu-l-islama Esad-efendije na odluku sultana Ahmeda I (1603.-1617.) da na mjesto velikog vezira postavi Halil-pašu umjesto smijenjenog Okuz Mehmed-paše. Gotovo identičan slučaj je zabilježen i u vrijeme sultana Mehmeda IV (1648.-1687.), koga je šejhu-l-islam, koji je tada bio Ebu Seid-efendija, savjetovao da na mjesto velikog vezira postavi Ipšir Mustafa-pašu. Opet, prije nego što je smijenio i smaknuo velikog vezira Derviš-pašu, sultan Ahmed I se konsultirao sa šejhu-l-islamom Ebul-Mejaminom efendijom i odlučili su da veliki vezir bude Murad-paša Kujudžu.

SLABLJENJE UTICAJA ŠEJHU-L-ISLAMA

Vremenom je uticaj šejhu-l-islama sve više i više opadao. To se naročito događalo u vrijeme sultana Mahmuda II (1808.-1839.). Ovo slabljenje će potrajati sve do kraja ove institucije i posljednjeg šejhu-l-islama Medeni Mehmeda Nuri-efendije (1920.-1922.).

Općenito je prihvaćeno mišljenje da je ulema počela gubiti dah u vrijeme ovoga sultana. Može se navesti nekoliko razloga za to:

1. Ulema je ponekad bila sa janjičarima i time se direktno konfrontirala sa sultanom. Tako je ulema, udruživši se sa Kabakći Mustafom, izdala fetvu u vezi sa sultanom Selimom III (1789.-1807.) i smijenila ga sa položaja sultana. Ubrzo iza toga je za sultana došao Mahmud II. On se bio udružio sa ulemom i sa njihovom pomoći slomio janjičare 1826. godine. Na taj način je ulema izgubila svoju veliku podršku.

2. Institucija šejhu-l-islama je bila mnogo slobodnija u svome djelovanju od institucije velikog vezira, što je sultanu povremeno pravilo velike probleme. Nakon ukidanja janjičarskog reda, sultan je šejhu-l-islamu dao prostorije janjičarskog age pokraj Sulejmanije džamije (danas je tu Istanbulsko muftijstvo). Na ovaj način ih je učinio državnim aparatom i državnim službenicima.

3. Sultan je za uređenje unutrašnjih i vanjskih poslova imao veliku potrebu za novcem. Sa gubljenjem dviju velikih pokrajina, Grčke i Egipta, ekonomija je bila dovedena u težak položaj. Ogromno povećanje poreza bi izazvalo velike probleme, pa se zbog toga okrenuo znatno bezbolnijem cilju. Osnivanjem Ministarstva vakufa i stavljanjem pod državnu kontrolu, slomljen je veoma važan segmenat uleme – ekonomski izvor.

4. Slamanje uleme se događa i u jednoj po njih veoma važnoj sferi – obrazovanju.

Slabljenje institucije šejhu-l-islama se događa i kasnije, u vrijeme tanzimata (1839.-1876.), a i dalje kada se gube ingerencije u oblasti sudstva i sl.

POSTAVLJANJE ŠEJHU-L-ISLAMA I PLAĆE

U periodu tanzimata, šejhu-l-islam postaje ministar. On je, ipak, u odnosu na druge ministre zadržao poseban položaj. To vidimo iz 27. tačke Osnovnog zakona (Kanun-i esas), koji je Midhat-paša objavio 1876. godine. U toj tački se kaže da sultan lično bira velikog vezira i šejhu-l-islama, a veliki vezir bira druge ministre.

Sama ceremonija izbora šejhu-l-islama je tekla tako što bi kandidat za ovu funkciju,

u društvu sa velikim veziirom, došao do dvora i onda bi ga primio sultan. Sultan bi po njihovom dolasku načinio tri koraka naprijed. Pri susretu sa sultanom, kandidat za šejhu-l-islama bi mu poljubio ruku, a potom sjeo na predviđeno mjesto. Nakon toga, sultan bi kazao da ga postavlja na mjesto šejhu-l-islama, a on bi odgovorio da prihvata postavljenje. Potom bi novopostavljeni šejhu-l-islam bio ogrnut ogrtačem od prvoklasne samurovine. Čin inauguracije bi bio gotov kad bi i veliki vezir bio ogrnut sličnim ogrtačem, a obojica dobila nekoliko testamenata od sultana. Njih dvojica bi zatim izišli s pukom vojske i novopostavljeni šejhu-l-islam bi se uputio prema Bab-i ali-ji (Vlada), gdje bi, uz kahvu, ružin sok i šerbe, bio počašćen čestitanjima dostojanstvenika Vlade.

Visina materijalnih primanja također govori o položaju šejhu-l-islama i njegovom značaju.

U prvo vrijeme su primanja šejhu-l-islama bila veoma skromna. Tako je šejhu-l-islam Mevlana Fahreddin Adžemi uzimao dnevno 30 akči. Kad su mu htjeli povećati primanja, on je to odbio objašnjavajući to tako što su pare iz državne kase dozvoljene, ali da je zabranjeno uzimanje preko potreba i mjere. Na taj način je šejhu-l-islam imao 1/5 primanja kadiaskera.

Kasnije, sa rastom i bogaćenjem države, dolazi i do povećanja plaće šejhu-l-islama. Tako je Zenbili Ali Džemali-efendija, koji je bio šejhu-l-islam početkom XVI stoljeća, primao 100 akči dnevno. Pošto je predavao u medresi Bajazida II, primao je za to 50 akči, pa je na taj način imao dnevna primanja od 150 akči. Kad je šejhu-l-islam postao lični učitelj sultana Mehmeda II Fatiha Molla Gurani (1480.-1488.), sultan mu je davao plaću od 200 akči dnevno. Osim toga, davao mu je 20.000 akči mjesečno i 50.000 akči godišnje. Međutim, ovo je bio slučaj samo sa Molla Guranijem i za ostale nije važio.

Počevši od XVI. stoljeća, počinju rasti materijalna primanja šejhu-l-islama. Tako, sa dolaskom šejhu-l-islama Ibn Kemala na taj položaj, on prima 200 akči dnevno. Osim ovoga, dodano mu je kasnije 50 akči dnevno, tako da je primao 250 akči. Ovakvo stanje se zadržalo do 1564. (972.) godine. Naime, te godine tadašnji šejhu-l-islam Ebu Suud-efendija daruje jedan

dio svoga do tada napisanog djela *Iršadu aklis-selim* sultanu Sulejmanu Veličanstvenom, na što mu on daje povišicu od 50 akči dnevno, tako da je primao 300 akči. To je, zajedno sa poslom profesora u Bajazidovoj medresi, iznosilo ukupno 500 akči dnevno. Slijedeće godine, šejhu-l-islam Ebu Suud-efendija završava preostali dio svoga djela i dobija još 100 akči, tako da su mu primanja iznosila 600 akči dnevno.

Nakon druge polovine XVI stoljeća, primanja šejhu-l-islama su iznosila 750 akči dnevno ili 22.500 akči mjesečno. Ovo je započelo u vrijeme šejhu-l-islama Bostanzade Mehmed-efendije (1593.-1598.). To se dogodilo sa povišicom od 50 akči dnevno, jer je Mehmed-efendija do tada primao 700 akči dnevno. U XVII stoljeću su šejhu-l-islami primali iz državne blagajne 24.980 akči, što iznosi više od 800 akči dnevno.

Kad su šejhu-l-islami postali članovi kabineta Vlade, primali su plaću kao i ostali njeni članovi. Osim ovih primanja, vršioći ove funkcije su, opet od vremena šejhu-l-islama Bostanzadea Mehmed-efendije, dobijali na korištenje i arpaluk (feud, leno).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Uloga šejhu-l-islama u Osmanskoj imperiji je bila izuzetno velika. Svakako da je njegova uloga u vjerskim poslovima bila najvažnija, posebno stoga što se on nalazio na vrhu piramide vjerske organizacije. Osim već rečenih, brojni su poslovi koje je obavljao šejhu-l-islam. Tu su, na primjer, da je putem fetva-emina pozivao na iftar velikog vezira za Lejletu-l-kadr, bio pozivan 15. dan ramazana putem reisu-l-kuttaba u Vladu. Nakon dolaska u Vladu, zajedno bi išli na podne-namaz u Aja-Sofiju, a nakon toga bi išao posjetiti Hrka-i šerif (Poslanikov ogrtač), išao čestitati rođenje sultana i prinčeva, obavljao vjenčanja sultana, klanjao dženez-namaz umrlim sultanima i prinčevima, prisustvovao isplovljavanju osmanske mornarice iz zaljeva i sl.

Ova institucija je doživjela svoj definitivni kraj osnivanjem Diyanet išleri reisligi (Uprava vjerskih poslova), 3. marta 1924. godine, ali ostavljajući neizbrisiv trag iza sebe u historiji.

m

Osnovna literatura

1. Dr. Kasim Dobrača, *Mehmed Refik-efendi Hadžiabdić, šejhu-l-islam Anali GHB*, knjiga V-VI, Sarajevo, 1978., str. 99.-115.
2. Veli Ertan, *Tarihte meşihat makami ilmiye sinifi ve meşhur şejhu-l-islamlar (Staleški razred-ustanova meşihata tokom historije i poznati šejhu-l-islami)*, Istanbul, 1969.
3. Dr. Seyfettin Erşahin, *Meşihat-i islamiye'den Diyanet riyaseti ne (Ziya Gokalp'in şejhu-l-islamlik tasarisi (Od meşihati islamiye do dijanet riyaseti, koncept institucije šejhu-l-islam kod Zije Gokalpa)*, Zbornik radova islamskog teološkog fakulteta u Ankari, broj XXXVIII, str. 333.-359.
4. Osman Nuri Hadžić, *Muslimanska versko-prosvetna autonomija u Bosni i Hercegovini i pitanje Carigradskog halifata (Povodom 25-godišnjice Džabićeva pokreta)*, Bratstvo, XIX, 1925., str. 217.-248.
5. Halife i reis ul uleme, *Takvim za 1967. godinu*, Sarajevo, str. 123.-142.
6. Cemal Fedayi, *Osmanli devletinde şejhul islamlik kurumu (Institucija šejhu-l-islamlika u Osmanskoj carevini)*, Osmanli teşkilati, tom VI, Ankara, 1999., str. 447.-452.
7. Prof. dr. Ziya Kazıcı, *Islam muesseseleri tarihi (Historija islamskih institucija)*, Istanbul, 1996., *Pojam šejhu-l-islamlik*, str. 157.-182.
8. Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, jedinica *Šejhu-l-islam*, Sarajevo, 1990., str. 576.-578.
9. Ord. prof. Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanli devletinin ilmiye teşkilati (Vjerski stalež osmanske države)*, Ankara, 1988.
10. *Şejhulislam ibn Kemal- sempozyumu (Šejhu-l-islam ibn Kemal – simpozij)*, Ankara, 1989.
11. Mehmet Zeki Pakalin, *Osmanli tarih deyimleri ve terimleri sozlugu (Riječnik izraza i termina iz osmanske historije)*, III tom, pojam *Šejhu-l-islam*, str. 347.-351., Istanbul, 1993.

Summary

Bašić Kemal

THE INSTITUTION OF SHEIKH UL ISLAM

The role of the institution of *Sheikh ul islamlika* and *Sheikh ul Islam* was of a great importance in the Ottoman Empire. This equally applied to Bosnia i Herzegovina while it was a part of the Empire. It also directly affects its religious hierarchy, on the top of which was Rogatica-born Sheik Mehmed Refik effendi Hadžiabdić. Along with him, there were also other prominent and influential persons who held this title, i.e. Zenbili Ali Džemali Effendi, Ibn Kemal effendi, Ebu Suud effendi, Musa Kazim effendi and others.

موجز

كمال باشيتش

مؤسسة شيخ الإسلام

كان منصب شيخ الإسلام ذا أهمية عظيمة ودور مؤثر جدا في الدولة العثمانية، وبما أن البوسنة والهرسك كانت جزءا من الدولة العثمانية، فإنها كانت تحت التأثير المباشر لشيخ الإسلام، ولا سيما في مجال السلطة الدينية. وتفتخر البوسنة والهرسك بأن أحد أبنائها شغل هذا المنصب، وهو الشيخ محمد رفيق حجيعبديتش من روغاتيتسا. ومن أشهر العلماء الذين شغلوا هذا المنصب وامتازوا بتأثيرهم الكبير، نذكر الشيخ علي